

TÜRKİYE'DE TURİZM TEŞVİK POLİTİKALARINA KRONOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Burak MİL
İstanbul Arel Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

ÖZET

Ekonominin büyümesi, teknolojideki gelişmelerin endüstrilere zamanında uyarlanması ve rekabetin yaşandığı alanlarda belirli sektörlerin desteklenmesi amacıyla birçok alanda devlet teşvikleri verilmektedir. Bu alanlardan biri de turizm endüstrisidir. Türkiye'de turizm endüstrisinde verilen teşvikler, yasal mevzuatın tamamlanmasının ardından teşvik politikalarına dayanarak verilmektedir. Bu açıdan bakıldığında turizm teşviklerini, planlı dönem öncesi turizm teşvikleri (1923-1963) ve planlı dönem turizm teşvikleri (1963-günümüz) olarak iki kısma ayırmak yerinde olacaktır. Özellikle Türkiye'de turizmin endüstri olarak gelişme gösterdiği dönem, planlı döneme rastlanmaktadır. Bu çalışmada turizm endüstrisine uygulanan teşvikler, planlı dönem öncesi olarak ve planlı dönem sonrasında, dokuzuncu beş yıllık kalkınma planına kadar olan zaman diliminde ele alınarak tarihsel olarak değerlendirilmiştir. İçinde bulunduğumuz onuncu kalkınma planı, 2014-2018 yıllarını kapsadığından, sonuçlarının şimdiden ön görülebilmesi nedeniyle kapsam dışı bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm teşvikleri, planlı dönem öncesi, planlı dönem, teşvik politikaları.

A CHRONOLOGICAL APPROACH TO TOURISM INCENTIVE POLICIES IN TURKEY

ABSTRACT

Governmental incentives are giving to specific sectors on the purpose of promoting their position in response to economic growth, adapting technologic innovation in time for sectors and fierce competition. Tourism industry is one of that certain areas. Governmental incentives in Turkey are supplying for tourism industry based upon legal regulations and incentive policies. When considered from this point of view, separating that historic process into bipartite as non-planned horizon(1923-1963) and planned horizon (1963-present) should be appropriate. Tourism industry in Turkey has made progress in planned horizon. It started in 1963 and contuning in our times. In this study, govermental incentives are aproaching in historical perspectives, that are involving nine economic development plans between 1963 and 2013. Latest version of economic development plan (tenth economic plan) has been excluded in case lack of foreseeing its consequences.

Keywords: Tourism intencives, non-planned horizon, planned horizon, incentive policies.

1. GİRİŞ

Turizm, her geçen gün hızla gelişen ve kendini yenileyen bir endüstri olarak birçok ülke için hayati derece önemli bir ekonomik faaliyet alanı oluşturmaktadır. Dünya Turizm Örgütü verilerine göre 2015 yılında yaklaşık 1 milyar 200 milyon turist seyahat etmiş ve 1 trilyon 100 milyar dolardan fazla gelir elde edilmiştir (WTO, 2015). Bu nedenle birçok ülke turizmden daha fazla kazanç elde etmek için büyük çaba göstermektedir. Ulusal ve uluslararası planda kazandığı dev boyutlarla turizmin; yatırımları ve iş hacmini artıran, gelir yaratan, döviz getiren, yeni istihdam alanları sağlayan, kültürel ve sosyal yaşamı etkileyen, politik olarak da önemli sosyal işlevlerin gerçekleştirilmesini kolaylaştıran bir özellik kazanması, ülkelerin dikkatinin bu endüstri üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır (Bozok ve Şahin, 2009). Ekonomilere yaptığı katkının çekiciliği, dünya üzerindeki hemen hemen bütün ülkelerin bir şekilde turizm endüstrisiyle temas etmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak, turizm yatırımları geri dönüşü uzun yıllar alan, sermaye/hasıla oranı yüksek, siyasal, sosyal, doğal ve ekonomik olaylara duyarlı olduğu için riskli yatırımlardır. Turizmde başarılı olmuş ülkeler incelendiğinde, turizm yatırımlarının hükümetler tarafından önerildiği ve yatırımlara hibeler, krediler, faiz ve vergi destekleri gibi parasal teşvik enstrümanları ile destek sağlandığı görülmektedir (DPT,2001: 5-6 Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu).

Uygulanan teşvik sistemlerinin temel hedefi ve fonksiyonu az olan kaynakların, seçicilik ölçüleri çerçevesinde belirlenmesi ve tespit edilen ekonomik faaliyetlere ayrılması ve bununla yatırım, üretim, istihdam ve ihracatın artırılmasıdır (Toker, 2007: 1). Turizm politikaları ise; politikanın yönelik olduğu alana, bölgeye veya topluma faydalı olabileceği düşünülen seçimlerde bulunmak ve geliştirmek için endüstriye yol göstermeyi, yönlendirmeyi veya ikna etmeyi hedefleyen turizm endüstrisini amaçlayan politikalar (Howie, 2003; aktaran Doğmuş, 2010: 31). Bu bakımdan devlet, koruma sistemi anlayışına dayanarak turizm endüstrisini çeşitli imkânlar dâhilinde teşvik etmektedir (Toker, 2007: 1).

Turizmin ülke ekonomilerine sağladığı faydalar tartışılmaz bir gerçektir (DPT, 2000: 19 Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu). Türkiye’de turizm, ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkisi, alt yapı ve üst yapı yatırımlarını teşvik etmesi ve diğer sektörlerde üretim ve gelir artırıcı etki yaratmasının yanı sıra, toplumsal ve kültürel yansımaları ile bölge ve ülke ekonomisinde önemlidir (Yıldırım, 2008). Dünya Turizm Örgütü 2015 yılı raporuna göre Türkiye’de 2014 yılında yaklaşık olarak 28.5 milyar dolarlık turizm harcaması gerçekleşmiştir. Ancak özellikle sabit yatırım maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle devlet desteğine gereksinim duymaktadır. Turizm sektörünün teşvik edilmesini ve korunmasını gerektiren başlıca nedenleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir. (Olalı, 1982);

- Ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlamak,
- Ülkenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlamak,
- Ülkede tam istihdamın gerçekleşmesine katkı sağlamak,
- Fiyat istikrarının oluşmasına yardımcı olmak,
- Dış ödemeler dengesine pozitif anlamda katkı sağlamak,
- Uluslararası seyahat hareketlerine katkıda bulunmak,
- Turizmin toplumsal özelliklerinden bireylerin yararlanmasını sağlamak,
- Ekonominin üretim çeşitliliğini artırmak,
- Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azalmasına etkide bulunmak,
- Bölgeler arasındaki gelişme farklarını azaltmak ve dengeli kalkınmaya katkıda bulunmak,
- Doğal ve tarihi kaynakları korumak,
- Turizmin sağlık ve politik fonksiyonlarından daha çok insanın yararlanmasını sağlamak ve bunun yanı sıra psikolojik ve sosyal etkileri bulunmaktadır.

1.1. Türkiye’de Turizmin Yasal Gelişimi ve Teşvik Politikaları

Turizm politikalarının temelinde, turizm endüstrisinin gelişmesi ve yönlendirilmesi hedeflenmektedir (Toker, 2007: 1). Turizm politikaları yakın zamana kadar turizmin geliştirilmesi yönünde hükümetlerin aldığı önlemler ve kamu tarafından gerçekleştirilen müdahaleler olarak algılanıyordu. Günümüzde ise turizm politikaları yerelden uluslararası örgütlere kadar tüm tarafların ilgi alanına girmektedir. Hükümetler, siyasi çevreler, sektörel turizm örgütlenmeleri, girişimciler ve yerel yönetimler sorumluluk sahaları kapsamında geliştirdikleri turizm politikalarını uygulamaya çalışmaktadır (Doğmuş, 2010: 32). Bu nedenle, hükümetlerin uyguladıkları turizm politikalarında büyük değişiklikler olmamasına rağmen, dönemsel mikro değişimler görülebilmektedir.

Turizmle ilgili faaliyetler Cumhuriyet öncesinde başlamıştır. Türkiye’de batılı anlamda ilk konaklama tesisi 1892 yılında İstanbul’da hizmete giren Pera Palas Otelidir. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye’de esen değişim rüzgârları ve yeni bir cemiyet oluşturma ideali çerçevesinde birtakım düzenlemeler gidilmiştir. Bu yeni dönemde, turizm alanında atılan ilk adım Türkiye Seyyahin Cemiyeti’nin (Bugünkü Turing Otomobil Kurumu) 1923 yılında kurulmasıdır. Türk turizmi açısından ikinci önemli adım ise 1930 yılında Dâhiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bünyesinde turizm işlerinden sorumlu bir şube kurulması ve aynı yıl İstanbul Belediyesi’nde İktisat İşleri Müdüriyetine bağlı bir turizm şubesinin açılmasıdır.

Kurumlarını yavaş yavaş oluşturmaya başlayan devlet, dünyada gelişmekte olan turizm sektörüne yatırım yapılması fikrini incelemeye almış ve Türkiye’de turizmle ilgilenen ayrı bir birimin kurulması gerekliliğinin kabul edilmesiyle 1934 yılında ilk kez İktisat Bakanlığı’nın Dış Ticaret Dairesi’ne bağlı “Türk Ofis” adında bir büro kurulmuş, 1937 yılında ise hükümet İktisat Bakanlığı içinde bir Turizm Müdürlüğü kurulmasına karar vermiştir (www.tursab.gov.tr).

1933 yılında konaklama sektöründe de örgütlenmeler meydana gelmiş ve İstanbul’da Otelciler ve Hancılar Cemiyeti kurulmuştur. 1939 yılında ise Turizm Müdürlüğü, Ticaret Bakanlığına bağlı Turizm Dairesi’ne dönüştürülmüştür. 1940’lı yılların başında Turizm Dairesi önce Matbuat Umum Müdürlüğü’ne 1943 yılında da ise Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü’ne bağlanmıştır. Ayrıca 1949 yılındaki hükümet programı çerçevesinde Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne dönüştürülmüş ve turizm işleri bu müdürlük içindeki Turizm Dairesine bırakılmıştır (www.tursab.gov.tr).

1950’li yıllar turizmde devlet sektörünün ağırlığının azaltılarak, devletin turizmde düzenleyici ve teşvik edici bir kurum niteliğine dönüşmesi, özel sektörün ise üstyapı yatırımları, personel eğitimi ve yabancı seyahat acenteleri ile daha sıkı ilişkiler kurmak ve propaganda yapmak gibi görevleri üstlenmeye başladığı yeni bir dönemin başlangıcıdır. Turizmin gelişimine paralel olarak teşvik sistemlerinin oluşturulması ve yeni kredi olanaklarının sağlanması gibi bir takım çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda 1950 yılında çıkarılan 5647 sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik Kanunu turizmin geliştirilmesini amaçlayan ilk yasal düzenlemedir. 1953’te ikinci bir düzenleme daha yapılarak 6086 sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu ile özel teşebbüsün çeşitli uygulamalarla teşvik edilmesi sağlanmıştır (Toker, 2007). Teşvik önlemlerinin yanı sıra turizmde alt ve üstyapı yatırımlarına kaynaklık etmek amacıyla 1954 yılında Türkiye Turizm Bankası kurulmuştur (www.tursab.gov.tr). Ayrıca kamu sektörü tarafından Türkiye Turizm Bankası aracılığı ile tüm ülkeye yayılan TURBAN oteller zincirinin kurulması, bunu Emekli Sandığı gibi bazı kamu kuruluşlarının konaklama sektörüne (İstanbul Hilton, İstanbul Büyük Tarabya, İzmir Büyük Efes, Bursa Çelik Palas, vb.) yaptığı yatırımlar izlemiştir (http://iso.ankara.edu.tr/index.php?bil=bil_icerik&icerik_id=174).

1957 yılına gelindiğinde Türkiye turizmde yeni bir aşamaya girilmiş ve tanıtım faaliyetlerini daha etkin gerçekleştirebilmek amacıyla Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü “Bakanlık” haline getirilmiştir. Bu gelişmelerin ardından 1963 yılında “Turizm ve Tanıtma Bakanlığı” kurulmuştur. 1960 yılında 1954’de kurulan Türkiye Turizm Bankası sermayesini yeni kurulan T.C. Turizm Bankası AŞ’ye devretmiştir. 1961 Anayasası’nda, kıyıların korunması ve turizm amacıyla devlet ve kamu tüzel kişiliklerine kamulaştırma yetkisi tanınmış, 1962 yılında Maliye Bakanlığı ile AID (Uluslararası Kalkınma

İdaresi) arasında imzalanan anlaşma ile sağlanan Turizm Geliştirme Fonu, Vakıflar Bankası'nın idaresine verilmiştir (Önen, 2000: 19). 1963 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın kurulmasının ardından biraz daha kurumsallaşan Türkiye Turizmi, yine 1963 yılından itibaren ülkede gelişmeyi yönlendiren beş yıllık kalkınma planlarında hedefler, öncelikler, araçlar ve kamu-özel sektör dengesindeki değişime paralel olarak turizm etkinliklerinde ağırlık, devletin öncü rolünden, özel sektör, sivil toplum örgütleri ve bunların kombinasyonlarını içeren yapılara dönüştürülmeye çalışılmıştır (DPT, 2007: 7-8).

1971 yılında Tercüman Rehber Kursları ve Tercüman Rehber Yönetmeliği çıkarılmıştır (Resmi Gazete, 03.09.1971). 1972 yılında ise yürürlüğe giren 1618 sayılı "Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Yasası" ile seyahat acenteliği mesleğinin ve faaliyet alanının temelini oluşturan turizm sektörünün gelişimine katkıda bulunmak üzere Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) kurulmuştur (www.tursab.gov.tr).

20.06.1980 gün ve 8/1133 sayılı Turizmi Teşvik Çerçeve Kararı ile sektöre yeni bir yasal çerçeve çizilmiştir. Bu kapsamda "yatırımların yoğunlaştırılacağı alanların tespiti ve planlaması, sektör için yeni finansman kaynak ve yöntemlerinin oluşturulması, bu alana yönelik yabancı sermayenin özendirilmesi ile genel olarak turizm yatırımlarının teşvikine yönelik esasların ele alınıp düzenlenmesi ve sonuçlandırılması konusunda "Turizm Koordinasyon Kurulu" oluşturulmuştur (Ulutürk, 1998: 164; aktaran Toker, 2007). 1981 yılında Kültür Bakanlığı kaldırılarak Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın adı "Kültür ve Turizm Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir. Kültür Bakanlığı'na bağlı kuruluşlar Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devredilmiş ve bu yeni teşkilatlanma 01.01.1982 tarihinde yürürlük kazanmıştır.

12.03.1982 gün ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasası turizm sektörü için bir dönüm noktasıdır. Turizm bölge, alan ve merkezlerinin belirlenmesi ve bunların geliştirilmesi, turizm yatırım ve işletmelerinin teşvik edilmesi ve düzenlenmesine ilişkin hükümleri kapsamaktadır. 1985 yılında ise turizm, "Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektör" kapsamına alınmıştır. Böylece turizm sektöründe büyük bir yatırım talebi oluşmuştur (Doğmuş, 2010: 53). Plan döneminin son yılı olan 1983'te ise Turist Rehberleri yönetmeliği Profesyonel Tercüman-Turist Rehberliği Yönetmeliği altında yenilenmiştir (Çolakoğlu, 2009: 172).

Yüksek Planlama Kurulu'nun 27.09.1988 gün ve 1988/9 sayılı kararı ile T.C. Turizm Bankası işletmeleri, özelleştirilme politikaları paralelinde kurulan Turban Turizm A.Ş.'ne 01.01.1988 tarihinden geçerli olmak üzere devredilmiştir. Banka'nın turizm işletmeciliği faaliyetinin sona ermesinin ardından "Yüksek Planlama Kurulu'nun 20.01.1989 gün ve 89-T/2 sayılı kararı ile T.C. Turizm Bankası'nın tüm aktif ve pasifleriyle Türkiye Kalkınma Bankası'na devredilmesi sonucu, sektör yatırımları Türkiye Kalkınma Bankası'nca finanse edilmeye başlanmıştır" (Önen, 2000: 64). Bu bağlamda; Yüksek Planlama Kurulu'nun 20.1.1989 tarih ve 89-T-2 Sayılı kararı ile T.C. Turizm Bankası A.Ş.'nin tüm aktif ve pasifleriyle Kalkınma Bankası'na devredilmesi ile hizmet verdiği alanlara turizm sektörü de ilave edilmiştir (<http://www.kalkinma.com.tr/tarihce-statu-ve-sermaye-yapisi.aspx>)

Kültür ve Turizm Bakanlığı 24.01.1989 gün, 354 ve 355 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile "Kültür Bakanlığı" ve "Turizm Bakanlığı" olarak iki ayrı bakanlık şeklinde örgütlenmiştir. 04.04.1990 gün ve 3621 sayılı Kıyı Yasası kıyıların korunmasını sağlamak ve kamu yararına kullanım esaslarını belirlemek amacıyla çıkarılmıştır. 1986 yılında çıkarılan Turist Rehberliği Yönetmeliği değişen koşullar çerçevesinde tekrar ele alınmıştır.

09.11.1991 tarihli Turizm Yatırım ve İşletmelerinin Niteliklerine İlişkin Yönetmelik ile turizm yatırım ve işletmelerinin geliştirilmesi, günün şartlarına uygun hale getirilmesi, belgeli turizm yatırım ve işletmelerinin asgari niteliklerinin belirlenerek bu işletmeler arasında standart eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Yat Turizmi Yönetmeliği sektörden gelen taleplere ve günün koşullarına uygun olarak değiştirilmiştir.

Turist Rehberleri Birliği'nin (TUREB) kuruluşu da 1998 yılında dört bölgesel örgütün katılımı ile gerçekleşmiştir (Çolakoğlu, 2009: 175). Turizm Şurası'nın kuruluşunu, çalışma esaslarını ve işleyişini düzenleyen yönetmelik 13.10.1998 tarihinde yayımlanmıştır.

21.12.2000 tarihinde Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar çıkarılmıştır. Turizm Tesisleri Yönetmeliği 06.07.2000 gün ve 24101 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 29.04.2003 gün ve 25093 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 4848 sayılı “Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun” ile “Kültür” ve “Turizm” bakanlıkları tekrar birleştirilerek, “Kültür ve Turizm Bakanlığı” olarak yeniden kurulmuştur.

Sektöre yönelik en kapsamlı düzenleme olan 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasası 24.07.2003 gün ve 4957 sayılı Turizmi Teşvik Yasası’nda Değişiklik Yapılması Hakkında Yasa ile önemli değişiklikler getirmiştir. Bu kapsamda turizm yatırımlarını teşvik için tek elden planlama, projelendirme ve işletme modellerini üretme biçiminde tanımlanabilecek farklı bir planlama anlayışı geliştirilmiştir (Doğmuş, 2010: 56). Turban Turizm A.Ş.’nin faaliyetleri 7 Şubat 2003 tarihinde Sümer Holding A.Ş. bünyesinde birleştirilerek tüzel kişiliği sona ermiştir

(http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/1985-2003_1.htm)

Esnek planlamayı sağlayacak arazi geliştirme modeline uygun “kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgelerinin düzenlenmesi ve turizm alanları fiziksel planlarını onama yetkisinin Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda toplanması söz konusu değişikliğin getirdiği önemli yeniliklerdendir. 1983 tarihli Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası 14.07.2004 gün ve 5226 sayılı yasa ile değiştirilmiştir. Vergi ve sigorta primi teşvikleri uygulamak, enerji desteği sağlamak ve bedelsiz arsa ve arazi tahsis etmek suretiyle bazı illerde yatırımları ve istihdam imkânlarını artırmayı amaçlayan Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Yasalarda Değişiklik Yapılması Hakkında Yasa 06.02.2004 gün ve 25365 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

2004 yılında kamuoyuna açıklanan “Türkiye’nin 2010 Yılı Turizm Vizyonu ve II. Hamle Dönemi” çalışmasında (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004) 1982 tarihli Turizmi Teşvik Yasası sonrası uygulanan politikaların misyonunu tamamladığı ve ikinci bir turizm hamlesinin başlatılması gerektiği vurgulanmıştır. Turizm potansiyelimizin deniz kum- güneş üçgenine sığmayacak zenginlikte olduğu ve bir taraftan temel ürünlerimizin dünyadaki yeni eğilimler paralelinde geliştirilmesi, diğer taraftan golf başta olmak üzere kayak, binicilik, futbol ve daha pek çok turizm dinamiğini barındıran spor yatırımlarının gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (Doğmuş, 2010: 98).

2010 turizm vizyonunun bir diğer önemli unsuru sürdürülebilir turizm politikaları kapsamında planlı gelişmeye önem verilmesidir. Yeni dönemde topluma ve doğaya duyarlı, kalite odaklı bir turizm anlayışının hayata geçirilmesi planlanmıştır. Mevsimsel ve bölgesel olarak verimlilik sağlanamayan atıl kapasitelere işlerlik sağlamak üzere ürün çeşitlendirmesi, pazarlama ve yatırım projelerine öncelik verilmesi istenmiştir. Bu politikalara uygun olarak mekânla ilgili projeler de geliştirilmiştir. Bu projelerde ilk başta İstanbul’a yer alırken, tarihî yarımadanın müze kent olarak düzenlenmesi, Tarsus Turizm Bölgesinin oluşturulması, Dalaman Turizm Kenti oluşturma gibi projelerin 2007 yılına kadar tamamlanacağı vurgulanmıştır (Doğmuş, 2010: 99).

Türkiye Turizm Stratejisi’nin vizyonu “sürdürülebilir turizm yaklaşımı özüm senerek istihdamın artırılmasında ve bölgesel gelişmede turizmin öncü bir endüstri konumuna taşınması ve Türkiye’nin 2023 yılına kadar uluslararası pazarda turist sayısı ve turizm geliri bakımından ilk beş ülke arasında yer alması ve uluslararası bir marka haline getirilmesinin sağlanmasını kapsamaktadır. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

Türkiye turizm endüstrisinin gelişimi, planlı dönem öncesi (1923-1963) ve 1963’ten günümüze planlı dönem gelişmeleri olarak üzere iki aşamada değerlendirilebilir. Planlı dönem öncesinde turizm endüstrisi ile ilgili gelişme oldukça az oranda olmakla birlikte, turizmin yine de devletin gündeminde yer aldığı anlaşılmaktadır. Planlı dönemde, 1963-1983 yılları arasında, devletin turizmin gelişmesini sağlamak üzere kuralları belirlediği ve öncülük ettiği “birinci dönem” ve 1983’ten günümüze değin “liberalizasyon dönemi” olarak iki alt dönemden söz edilebilir. (DPT, 2007 Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu).

2. PLANLI DÖNEM ÖNCESİ TURİZM TEŞVİK POLİTİKALARI (1923-1963)

Planlı dönem öncesi turizmin sektörel gelişimi sınırlı olmuştur. Turizm yatırımları ve turist girişleri beklenenin oldukça altında gerçekleşmiştir. Buna karşılık turizmin kamusal örgütlenmesi adına bakanlığın kurulmasına kadar uzanan önemli bir yol alınmıştır. Mevzuata ilişkin çalışmalar, kredi ve teşvik uygulamaları başlatılmış ve ulusal turizm politikalarının belirlenmesi için toplantılar gerçekleştirilmiştir (Doğmuş, 2010: 58).

1923-1950 döneminde özel sektöre önemli olanaklar sağlanmış ancak sınırlı sermaye birikimi nedeniyle yatırımların gerçekleşmemesi sonucu devlet destekli bir politika benimsenmiştir. 1930 İnönü Hükümeti döneminde hazırlıklarına başlanan kalkınma planı ile turizm ilk kez hükümet programı ve bütçesine girmiştir. Turizm Danışma Kurulu'nun 19.12.1949 tarihli ilk toplantısında turizm politikalarının oluşturulması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu toplantının temel gündem maddeleri ulusal turizm politikası esaslarının saptanması, kamunun ve özel sektörün görev alanlarının belirlenmesi olmuştur (Doğmuş, 2010: 58).

Dünya ve Türkiye ekonomisinde canlanmanın başladığı savaş sonrası yıllarda ulusal ölçekli bir dizi yatırım ve kalkınma planı hazırlanmıştır. Özel sektöre ağırlık veren bu çalışmalarda Türkiye'de turizmin geliştirilmesi için komisyonlar oluşturulmuştur. Özellikle yabancı uzmanların hazırladıkları turizm raporlarında ülke ekonomisi içinde turizmin yüksek gelişme potansiyeli vurgulanmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda hükümet tarafından turizmde özel kesimin payını çoğaltmaya ilişkin çalışmalar yürütülmüştür. Turizm Komisyonu, turizm tesislerinin kamu tarafından işletilmesi yerine yerli ve yabancı özel yatırımcılara, yerel yönetimlere devredilmesi durumunda, bütçenin bu yükten kurtulabileceğini kararlaştırmıştır. Bu kararlardan sonra yabancı turizm şirketleri ile iş birliği yapılması ve finansmanın büyük bölümünün bu şekilde sağlanması ilkesi benimsenmiştir (www.tursab.gov.tr).

1950'li yıllarda ziyaretçiler ağırlıklı olarak Fransa, Almanya ve ABD gibi ülkelerden gelirken, Türkiye turizmi bugün olduğundan farklı bir görünüme sahiptir. Gelenler kültürel ve sosyal turizme ilgi gösterirken, gezilen yerler deniz-kum-güneş mekânları yerine çoğunlukla köy ve kasabalardan oluşmaktadır. Bu dönemin broşürlerinde kültürel ağırlıklı imgelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Doğal, kültürel, tarihsel ve dinsel mekânlar turizmde ön plana çıkan ürünlerimizdir (www.tursab.gov.tr).

Turizmin geliştirilmesi hedeflenerek çıkarılan "5647 sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik Yasası" endüstriye yönelik ilk hukuki düzenlemedir. 22.05.1953 tarihinde yürürlüğe giren "Turizm Endüstrisini Teşvik Yasası" ise yatırımcıların vergi indirimlerine ve bazı teşvik öğelerine ilişkindir. Bu düzenlemeden bir yıl sonra yayımlanan "6224 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Yasası" yerli yatırımcıların turizm yatırımlarını teşvikine ek olarak yabancı yatırımcıların da endüstriye yatırım yapmalarını kolaylaştırmıştır (Doğmuş, 2010: 59).

Teşvik önlemlerine ek olarak yatırımlara parasal destek sağlamak üzere 1950 yılında "Turizm Kredisi Fonu" oluşturulmuştur. Sektöre kredi desteği sağlamak, işletmelerin ticari senetlerini iskonto etmek, turizm işletmeleri kurmak, işletmek ve ortaklık sağlamak üzere 10 milyon TL sermayeli Türkiye Turizm Bankası A.Ş. 23.06.1955 gün ve 4/4513 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuştur. Banka sermayesinin yetersiz kalması sonucu 04.05.1960 gün ve 7470 sayılı yasa ile T.C. Turizm Bankası kurulmuş ve 300 milyon TL sermaye öngörülmüştür.

1955 yılında Turizm Bankası'nın kurulması planlı dönem öncesine dair önemli gelişmelerdendir. Banka, altyapı ve üstyapı yatırımlarına sağladığı kredilerle, kendisi gerçekleştirdiği yatırımlarla ve turizm işletmeciliği faaliyetleri ile endüstrinin gelişmesine önemli derecede katkılar sağlamıştır. İstinye Turistik Evleri, Küçüksu Tesisleri, Bolu, Gemlik kaplıca otelleri gibi tesisler, bankanın ilk yatırımlarındandır. 1960'ların başlarında Emekli Sandığı gibi bazı kurum ve kuruluşlara kaynak yetersizliği nedeniyle önemli teşvikler verilmiş ve fonlarının turizm yatırımlarına tahsisi sağlanmıştır. Bu kapsamda İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa'da "emek otelleri" olarak anılan yedi otel inşa edilmiş ve yakın tarihlere özelleştirilene kadar işletilmişlerdir. (Doğmuş, 2010: 59).

Turizmin gelişimine paralel olarak teşvik sistemlerinin oluşturulması ve yeni kredi olanaklarının sağlanması gibi bir takım çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda 24.03.1950 tarihinde çıkarılan 5647 sayılı Turizm Müesseseleri Teşvik Yasası turizmin geliştirilmesini amaçlayan ilk yasal düzenlemedir. Söz konusu yasa ile hangi işletmelerin turizm müessesesi olacağı, teşvik önlemlerinden hangi işletmelerin yararlanacağı, teşviklerden yararlanma koşulları ve turizm işletmelerinin denetlenmesine ilişkin ilkeler belirlenmiştir. Turizm yatırımlarını özendirmek için 13.05.1953 tarihinde ikinci bir düzenleme daha yapılmıştır. 6086 sayılı Turizm Endüstrisini Teşvik Yasası ile turizm politikalarının ana hatlarının belirlenmesi ve turizm amaçlı taşınmaz mallara vergi, resim ve harç muafiyeti tanınması gibi önlemler alınmıştır. Alınan önlemlerden en önemlisi turizm yatırımlarının on yıl süre ile vergiden muaf olmalarıdır. Turizm Endüstrisini Teşvik Yasası'nın ardından 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Yasası'nın yürürlüğe girmesi yerli yatırımcılardan sonra yabancıların da turizm sektörüne yönelmelerini sağlamıştır (Toker, 2007).

Ülkemizde devlet payının, özellikle ekonomik büyüme ve istikrar, istihdamın arttırılması, bölgesel gelişmişlik düzeyinin dengelenmesi, yatırım yoluyla sanayileşme politikalarının yönlendirilmesi, ekonominin dış rekabete açılması gibi politikaların üzerine kurulduğu gözlenmektedir. Bu amaçla birçok yasal düzenleme gerçekleştirilmiş, kalkınma planları uygulanmaya başlanmıştır (Türk. Tur. Sek. Sağ. Teş. Des., 2012).

3. PLANLI DÖNEM TURİZM TEŞVİK POLİTİKALARI (1963-GÜNÜMÜZ)

3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci beş yıllık kalkınma döneminde yabancı ülkelerde artan gelir düzeyine paralel olarak gelişen turizm hareketleri sonucunda Türkiye'ye doğru yönelen bir talebin olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca ödemeler dengesi açığının kapatılmasında turizmden yararlanılması zorunluluğu ve ülkemizde bulunan doğal ve tarihsel varlıkların turizmin gerçekleşmesine elverişli olduğu vurgulanmaktadır. Oluşan turizm talebini ülkemize çekebilmek için gerekli konaklama yatırımlarının yapılması, tanıtım çalışmalarına önem verilmesi ve turizmin diğer yan sektörlerinin desteklenmesi temel ilkeler olarak öne çıkmaktadır. Birinci beş yıllık dönem için konulan hedef, yapılacak olan çalışmalarla birlikte yabancı turist sayısının % 20 arttırılması, turistlerin ortalama kalış sürelerinin 4 günden 6 güne ve ortalama harcamalarının da 60 Dolardan 100 Dolara çıkarılmasıdır (DPT, 1963).

Kamu kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle yatırımların, turizme elverişli bölgelerin ancak bir kısmında gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle yatırımlar turist çekme potansiyeli yüksek ve kısa zamanda gelişme gösterebilecek bölgeler arasında (teksif) dağıtılacaktır. Ayrıca turizm yönünden gelişmiş ve gelişmekte olan bazı merkezlerde değerlendirme içine alınacaktır (DPT, 1963: 425). Turizm bakımından öncelik tanınan Marmara, Ege ve Antalya bölgelerinde yukarıdaki ölçütler çerçevesinde öncelikle gelişmeye elverişli on bir merkez İstanbul, Bursa, Erdek, Çanakkale, İzmir, Bergama, Kuşadası, Marmaris, Eğridir, Denizli ve Antalya-Alanya olarak belirlenmiştir (İmar ve İskân Bakanlığı, 1964).

Hedefler, Plan döneminin ilk üç yılında genel olarak gerçekleşmiştir ancak uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle öngörülerin tedbirlerin bir kısmı zamanında alınamamıştır. Planda 1967 yılı için öngörülen yabancı turist sayısına 1966 yılında yaklaşık olarak erişilmiş, ancak dış turizm gelirlerinin tümünü resmî kanallardan yurda girmesi sağlanamamış ve sektördeki turistik tesis kapasitesi, nitelik ve nicelik olarak gerekli gelişmeyi gösterememiştir. Ayrıca turizm alanında kamu ve özel sektör kuruluşları arasında ki koordinasyon sağlanamamış, turizm eğitimi ve öğretimi çalışmaları, turizm kredisi politikası için gerekli örgütlenme tam olarak kurulamamış, turizmi teşvik edici malî ve hukukî tedbirler yeterli duruma getirilememiştir (DPT, 1968: 594).

3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda turizmin ekonomik, sosyal ve kültürel fonksiyonlarından tam olarak yararlanması, yabancı turist sayısı ve ortalama tüketimleri yükseltilerek özellikle dış turizm gelirlerinin artırılması ve iç turizmin geliştirilmesi, kitle turizmine uygun konaklama ve ulaşım imkanları sağlamak amacıyla turistik potansiyeli yüksek yerlerde ki turizm yatırımlarının kredi yoluyla, malî ve hukukî tedbirlerle desteklenmesi, fiyat politikasının uluslararası rekabet koşullarına

uyarlanması, turizm örgütlenmesinin yeniden düzenlenmesi, turistik tanıtıma ve kredi politikasına yeni bir yön verilmesi, turizm sektörü yatırımlarında altyapı tesislerinin kamu sektörü, diğer turistik yatırımların özel sektör tarafından yapılması turizm politikasının temel ilkeleri olarak benimsenmiştir (DPT, 1968: 593).

Bu dönemde turizm sektöründe yapılacak yatırımlar, temel turizm yatırımları; tamamlayıcı turizm yatırımları altyapı, mahallî hizmetler ve ulaştırma yatırımları olarak üç bölümde ele alınmıştır. İkinci Plan döneminde konaklama tesisleri yapımı daha çok özel kesim tarafından ele alınmış ve bu girişim teşvik tedbirleri ile desteklenmiştir ve birinci Plan döneminde Devlet tarafından yapımına başlanılan büyük kapasiteli otel ve tatil köyleri yatırımları tamamlanmış ve işletmeye açılmıştır. Ayrıca turizm faaliyetlerinin Türkiye'nin her tarafına dağılmasının alt ve üst yapı bakımından bazı verimsiz yatırımlara sebep olacağı saptanmış; bu nedenle yatırımların Öncelik bölgelerinde yoğunlaştırılması ilkesi benimsenmiştir. Uygulamada Akdeniz, Göreme, Uludağ, Güney Ege ve kısmen Marmara bölgelerinde fiziksel Planlama çalışmalarına girişilmiştir (DPT, 1973: 615).

İkinci Plan döneminde turizm politikasının ilkesi kitle turizminin geliştirilmesi olmuştur ve fiziksel planlan tamamlanmış alanlarda kitle turizmi amaçlarına uygun tesislerin kurulması için teşvik tedbirleri getirilmiştir. Ancak, turizm sektörünün finansmanında kredi ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır (DPT, 1973: 616).

3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ilk iki plan dönemindeki gelişmeler ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Turizm talebinin ulusal ve uluslararası ekonomik, sosyal ve siyasal etkenlere fazla bağlı olması nedeniyle özellikle uzun dönemli tahminlerde bulunmanın zorluğu üzerinde durulmuştur (DPT, 1973: 616).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda olduğu gibi, üçüncü plan döneminde de konaklama tesisi yatırımlarının öncelik bölgelerinde yoğunlaşması, devam eden ve yapılması planlanan konaklama tesislerinin kitle turizminin gereklerine uygun olarak yapılmasına dikkat edilecektir. Öncelik bölgelerinde altyapı yatırımları havaalanı yapımı, karayollarının iyileştirilmesi, yerleşmelerin su, elektrik ve kanalizasyon tesislerinin yapımı ve yat yavaşma yerleri inşaatları yapılacaktır. Ayrıca millî park yatırımları ve tarihî eserlerin onarımı tamamlayıcı yatırımlar içinde yer almaya devam edecektir (DPT, 1973: 619). Turizm Bankası'nın kredilendirme, yatırım ve işletmecilik sorumlulukları, turizm kredisine yönelecek fonların bankanın bu alandaki görevlerinin finansmanında kullanılması zorunluluğunu doğurmaktadır. Bu nedenle sektörün kredi ihtiyacının karşılanmasında Turizm Bankası'nın yanı sıra genel bankacılık sisteminden yararlanılması, yatırımların turistik önceliği olan bölge ve merkezlere yönelmesini sağlamak için özendirici kredi önlemlerinin devreye sokulması amaçlanmıştır.

Bu dönem içinde 1973 yılında başlayan ekonomik durgunluk ve petrol bunalımı, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de turizm hareketlerini sınırlamış, bunun sonucu olarak turizm gelirleri istenen düzeye ulaşamamıştır (DPT, 1979: 429).

3.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da konaklama tesisleri yatırımlarını turizmde öncelikli yörelerde yoğunlaştırılması ve kitle turizmi gereklerine uygun tesisler kurulması politikası devam ettirilmiştir. Bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak fiziksel planlama çalışmaları ile birlikte bu çalışmaların istenilen yönde ve sürede sonuçlanmasını da sağlamak üzere Organize Turizm Bölgeleri'nin geliştirilmesi kararı alınmıştır (DPT, 1979: 431).

Deniz, göl ve nehir kıyılarının kamu yararına kullanımının sağlanması, turistik kullanım özelliğinin bozulmaması için ikinci konut yapımını önleyici yasal düzenlemelere ilişkin çalışmaların plan dönemi içinde sonuçlandırılması, kamu kuruluşlarına ait kampların, dinlenme tesislerinin ve turistik yörelerdeki eğitim tesislerindeki yatak kapasitelerinin tek merkezden yönetilmesi ve nitelikleri uygun olanların dış turizme açılması yoluyla daha geniş kitlelerin yararlanması, iç turizme dönük kullanımlarda kâr amacı gütmeyen işletmelerinin sağlanması, turizmde hâlen düşük kapasite ile çalıştırılan ya da hazır olduğu halde işletmeye açılmayan tesislerin dış turizme açılması yollarının aranması, turizm alanında kamunun etkinliğinin artırılması; özel kesim, yabancı sermaye ve küçük tasarrufların

yatırımlara dönüştürülmesinin özendirilmesi, bu sayede özellikle konaklama kapasitesinin artırılması; işletme aşamasında önemli döviz girdisi sağlayacak yabancı işletmecilerin ülkedeki turistik tesisleri işletmesine izin verilmesi, yabancı uyruklu personel istihdamına kolaylıklar getirilmesi tasarılanmıştır (DPT, 1979: 432).

3.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1980 sonrası hazırlanan ilk plan olması nedeniyle son derece önemlidir. Yeni dönemin siyasi ve ekonomik açımları turizm politikalarının temelini oluşturmaktadır. Bu dönemden itibaren turizm yatırımları, turizm gelirleri ve turizm örgütlenmesi anlamında büyük gelişmeler yaşanmış ve artık ülkemizde turizm "endüstri" olarak anılmaya başlamıştır. 24 Ocak Kararları çerçevesinde uygulamasına başlanan liberal politikalar artarak devam etmiştir. İthalat ve ihracat alanlarında yaşanan liberal uygulamaları döviz işlemlerinin serbest bırakılması takip etmiştir (Doğmuş, 2011: 74).

Turizmde, 2634 sayılı Kanun tarafından belirlenen turizm alan ve merkezlerinin geliştirilmesine öncelik verilmiştir. Devlet konferans, termal, yat ve kış turizmleri için altyapıyı geliştirmeye ağırlık verecek; bunun için Güney Antalya Projesi'ne benzer altyapı projeleri hazırlanıp uygulanacaktır. Üstyapının geliştirilmesi, yatak kapasitelerinin artırılması ve özellikle işletmecilik eğitimi devletçe desteklenecek ve yabancı sermaye teşvik edilecektir. Turizm Bankası'nın doğrudan yatırım yapması yerine, fonlarını kredi olarak kullandırması tercih olunacaktır. Turizm sektörünün ulaştırma sorunlarına cevap verecek tedbirler, turizm sektörü ile koordinasyon yapılarak uygulamaya konulacaktır (DPT, 1984: 198).

Turizmi Teşvik Yasası ve ilgili yönetmeliklerin sağladığı kolaylıklar, turizm yatırımlarını son derece çekici hale getirmiştir. 1985 Yılı Programı'nda kalkınmada özel önem taşıyan sektör kapsamına alınan turizm yatırımlarının, 1986 yılında hibe türü teşviklerle desteklenmesi sonucu teşviklerden yararlanan firma sayısında ve toplam yatırım tutarında büyük artışlar gözlenmiştir (Önen, 2000).

1986 Yılı Programı'nda Turizm Teşvik Fonu'nun artırılması, üstyapı ve pazarlama çalışmalarının hızlandırılması, turizm mevzuatının güncellenmesi, Turizm Bankası kaynaklarının özel yatırımların verimliliğini ve ölçeğini artıracak şekilde dağıtılması planlanmıştır (DPT, 1985b).

3.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, turizme ilişkin olarak kış, av ve su sporları ile festival, sağlık, gençlik, kongre, termal, golf ve üçüncü yaş turizmini daha cazip hale getirecek teşvik politikalarının geliştirilmesi (DPT, 1989: 281), sektöre ayrılan kamu kaynaklarının öncelikle eğitim ve teknik altyapının geliştirilmesine tahsis edilmesi, turizm alt ve üstyapısının nitelik ve niceliğinin yükseltilmesine önem verilmesi, otelcilik ve turizm meslek liselerine ağırlık verilmesi, doğal güzelliklerin ve kültürel değerlerin korunmasına öncelik tanınması, belirli alanların korumaya alınarak turizme açılmasının özendirilmesi, yerli seyahat acentelerinin desteklenmesi, turizm hizmetlerinin pazarlanmasında özel ve kamu iş birliğinin özendirilmesi, tesislerde doluluk oranlarını artırıcı, faaliyet mevsimini uzatıcı ve nitelik yükseltici önlemler alınması, turizm sezonunun yılın tamamına yayılmasının sağlanması, toplumun uygun ve sağlıklı şartlarda tatil yapmasının mümkün hale getirilmesi başta olmak üzere amaçları bulunmaktadır (DPT, 1989: 282).

1993 Yılı Programı'nda turizmin mekânsal dağılım, nitelik ve tür itibarıyla doğal peyzajın, kültür varlıklarının, sosyal yapının taşıyabileceği sürdürülebilir bir gelişim içinde olması amaçlanmıştır (DPT, 1992b).

Yedinci planın gecikmesi nedeniyle 1995 Yılı Geçiş Programı hazırlanmıştır. Bu programda sürdürülebilir turizm olgusuna vurgu yapılmış ve önceki programları tekrar eden politikalar benimsenmiştir. 1990 sonrası turizmin çeşitlendirilmesi politikası paralelinde kıyı bölgeleri dışındaki turizm kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik planlama çalışmaları başlamış, böylelikle turizm ile ilgili fiziksel planlama çalışmaları ve turizm bölge ve merkezlerinin ülke genelinde daha dengeli dağılımı mümkün olmuştur (Gezici, 1998).

Altyapının finansmanında yerel idarelerin ve kullanıcıların etkin olarak yer almasının gerçekleştirilememesi ve kamu finansman imkânlarının kısıtlı olması nedenleriyle Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesi programlanan şekilde yürümektedir. Diğer taraftan yat limanlarının yetersizliği ve inşaatlarının kaynak sorunu nedeniyle uzun sürmesi endüstriyi olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca turizmin çeşitlendirilememesinden kaynaklanan sorunlar da devam etmektedir (DPT, 1995: 162).

3.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen Yerel İdarelerin Güçlendirilmesi Reformu'na göre "turizm, çevre, kültür, spor, köy hizmetleri ve sosyal hizmetlerden başlayıp plan dönemi boyunca diğer sektörlerle de yaygınlaştırılacak şekilde merkezi yönetim tarafından sağlanmakta olan bazı hizmetler il özel idarelerinden başlamak üzere mahallî idarelerin yetki ve sorumluluğuna bırakılacaktır" (DPT, 1995a: 131).

Yedinci Plan döneminin temel amacı rekabet gücü yüksek ve verimli bir turizm ekonomisinin geliştirilmesi, yerel halkın ve turistlerin turizmden beklentilerinin karşılanması, doğal ve kültürel değerlerin zenginleştirilerek sürekliliğinin sağlanmasıdır Ayrıca bu dönemde var olan turizm üstyapısının etkin kullanılması ve doğal sermayenin korunması esas alınmıştır (DPT, 1995a: 162).

1996 Yılı Programı'nda İpek Yolu üzerindeki han, hamam ve kervansarayların turizme açılmasının hızlandırılması, UNESCO, Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ve ilgili ülkelerin katılımı ile Uluslararası İpek Yolu Semineri'nin yapılması, Gelibolu Yarımadası Tarihî Millî Parkı'na özel yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve yat limanı yatırımlarına ağırlık verilmesi amaçlanmıştır (DPT, 1995b). 1997 Yılı Programı'nda turizm potansiyeli bulunan alanların ortaya çıkarılması, bu politika uyarınca Osmanlı-Türk ve antik Anadolu kültür eserlerinin yoğunlaştığı yörelerin tanıtımına önem verilmesi programlanmıştır (DPT, 1996).

3.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Turizm ülkemiz için dış pazarlarda rekabet gücü en yüksek sektörlerden birisidir. Bu nedenle turizm sektörünün direncini artırıcı önlemler alınması, kriz dönemlerinde ayakta kalabilen, kendi kaynağını yaratabilen ve öz denetim yapabilen sağlıklı bir yapıya kavuşmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Türkiye'nin turizm potansiyelini en iyi şekilde değerlendirmek amacıyla başlatılan çalışmalar sonucunda 8. plan dönemi boyunca dünya turizm gelirlerinden alınacak olan payda artış beklenmektedir (DPT, 2000a).

Sekizinci beş yıllık kalkınma planı turizm özel ihtisas komisyonu raporunda 1986-1990 yılları arasındaki hızlı artışı tekrar yakalanmak ve turizm yatırım projelerini yapılabilir kılabilmek için nakdi yatırım teşvik kredilerine geçilmesi gerektiği, yabancı sermayenin teşvik edilerek, dünyadaki ünlü turizm zincirlerinin Türkiye'de yatırım yapmasının ülke turizminin gelişmesine büyük katkı sağlayabileceği, alt yapısı ile birlikte çok pahalıya mal olan arazi tahsisi teşviklerinin sağlanmasının önemi, tesislerin modernizasyon ve yenileme yatırımları için teşvik tedbirleri gerekliliği ve turizm sektörünün KOBİ statüsünde değerlendirilmesi için gerekli düzenlemeler yapılması gerektiği önemle vurgulanmaktadır. bu teşvik tedbirlerinin yanı sıra tanıtım katkı, sektörün yöresel yapılaşması ve yöresel tanıtım, turizme özgü teşvik kararlarının çıkarılması, katma değer vergisi, elektrik-su atık su fiyatları, kur makası, iç turizm ve desteği gibi teşviklerle ilgili öneriler bulunmaktadır (DPT, 2000b).

24.07.2003 gün ve 4957 sayılı Turizmi Teşvik Yasası'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Yasa turizm yatırımlarının tek elden planlanması, projelendirilmesi ve işletilmesini öngören bir teşvik modelini başlatmıştır. 2004 yılında turizm sektörünün sağlıklı bir yapıya kavuşturulması, sektör ile ilgili tüm kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütlerinin tanıtım politikasının belirlenmesinde katılımcı olmaları amaçlanmıştır (DPT, 2003a).

3.9. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı turizm özel ihtisas komisyonu raporunda yer alan turizm ana politikaları; turizm sektörünün bölgeler arasındaki gelir ve gelişmişlik dengesizliklerinin azaltılması yönünde katkıda bulunması, turizmde sektörel gelişmenin öncelikle yüksek düzeyde nitelik hedefine yönelmesi, nicelik uğruna nitelikten ödün verilmemesi ve Türk turizminin uluslararası turizm pazarından azami payı alabilmesi amacı ile yeterli talebin yaratılmasının sağlanmasıdır (DPT, 2007 Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu)

Turizm sektörünün bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltıcı doğrultuda yönlendirilmesi, turizm potansiyeli olan ancak bugüne kadar yeterince ele alınmamış yörelerde turizmi geliştirerek ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması; turizm yatırımlarının doğal, tarihsel ve sosyal çevreyi korumasına ve geliştirmesine özen gösterilmesi; başta olmak üzere golf, kış, dağ, termal, yat, kongre turizmi ve eko-turizm ile ilgili yönlendirme çalışmalarının sürdürülmesi; sektörel avantajları dikkate alınarak sağlık hizmetleri turizminin desteklenmesi; turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin ve kullanıcıların turizm ile ilgili kararlara ve kamu eliyle yapılacak fiziksel altyapının finansmanına katılımının sağlanması; sektörün uzun süreli ve sağlıklı gelişimini sağlamak üzere Turizm Sektörü Ana Planı'nın hazırlanması; turizm eğitiminde mesleki belgelendirme sistemine geçilmesi ve kalite standardizasyonunun sağlanması plan döneminde gerçekleştirilmesi öngörülen öncelikler olarak sıralanmıştır (DPT, 2007).

3.10. Planlı Dönem Turizm Teşvik Politikalarının Gelişimi (Değerlendirilmesi)

Ülkemizde 1980 öncesi geleneksel olarak yarı devletçi politikalar izleyen hükümetler, coğrafya açısından turizm hareketlerine son derecede uygun olan ülkemizde, kamu yatırımlarına önem vermişlerdir. Bir taraftan turizm yatırımları yapılırken, bir taraftan da sektöre açtığı krediler ile bu sektörün gelişmesini teşvik etmişlerdir (Karan, 1994: 5).

1963 yılından itibaren uygulanan kalkınma planları kapsamında turizme yönelik farklı politikaların geliştirildiği görülmektedir. Söz konusu politikalar genel olarak üç temel amaç çerçevesinde oluşturulmuştur (Kozak, Akoğlan ve Kozak, 1994):

1. Turizm kaynaklarını, ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlayacak ve özellikle döviz gelirlerini en az maliyetle artıracak biçimde değerlendirmek,
2. Turizm olanaklarını toplumun çalışan kitlelerinin sağlıklı dinlenme gereksinimlerini karşılayacak bir biçimde geliştirmek,
3. Yeniden üretilemez bir miras olan doğal ve tarihî kaynakların gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayacak bir koruma-kullanma dengesini geliştirmek ve uygulamak; bu kaynakların geriye dönülmez bir biçimde yıpratılıp yok edilmesini ve kötüye kullanılmasını önlemek.

Kalkınma planları incelendiğinde turizmin gelişimine paralel olarak politika başlıklarının da zamanla çeşitlendiği izlenmektedir. Ancak dokuz plan dönemi süresince öngörülen politikalardan bazıları uygulama şansı bulurken, bazılarının ise söylem düzeyinde kaldığı görülmektedir.. Buna paralel olarak konaklama kapasitesinin artırılmasına yönelik projelere yedi ve sekizinci plan dönemleri dışında sürekli rastlanmaktadır. Yedi ve sekizinci plan dönemlerinde ise konaklama yatırımlarının hızlı artışı karşısında altyapının yetersiz kalması, çevresel kaygıların artması ve en önemlisi yeni yatak arzının yeterli talep görmemesi sonucu mevcut kapasiteler kullanılana kadar teşviklerde ağırlığın tanıtım, pazarlama, kalite iyileştirme ve yenileme yatırımlarına verilmesi istenmiştir. Öngörülen politikalara karşın özellikle sekizinci plan döneminde kitle turizmine yönelik konaklama yatırımlarını durdurmak mümkün olmamıştır. Planlı dönemin başlangıç yıllarında turistik yatak kapasitesinin sınırlı olması veya turizm gelişim bölgelerinde konaklama altyapısının bulunmamasından ötürü kamunun konaklama yatırımlarına eğildiği görülmektedir. Beşinci plan dönemine kadar konaklama tesis yatırımlarına soyunan kamu bu dönemden itibaren üstyapıyı kredi, teşvik ve arazi tahsisi önlemleriyle desteklediği özel sektöre terk etmiştir (Doğmuş, 2010: 90).

Turizm ürününün çeşitlendirilmesine yönelik ifadeler ilk olarak 1978 yılında hazırlanan Geçiş Dönemi Politikası kapsamında yer ayrılmıştır. Dördüncü plan döneminde sadece yat turizmine yönelik destek öngörülmüştür. Ancak yeni turizm türlerinin desteklenmesine beşinci plan döneminden itibaren karar verildiği gözlenmektedir. Özellikle konferans, termal, yat, kurvaziyer, kış turizmi, yayla turizmi ve golf turizmi gibi yeni türlerin desteklenmesi konusu plan metinlerinde yer bulmuştur. Dördüncü plan döneminde turizme ayrılan kıyı alanlarında ikinci konut gelişimini önleyici düzenlemeler yapılması istenmiştir. Ancak alınan önlemlerin yetersiz kalması sonucu kıyılarda ikinci konut inşaatlarının önüne geçilememiş, sonraki dönemlerde ise ikinci konutların turizm amaçlı kullanılması gündeme gelmiştir (Doğmuş, 2010: 90).

1982 yılında yürürlüğe giren, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu, yürürlük tarihinden bugüne turizm sektörünün ülke gündeminde kalmasına, turizm için olmazsa olmaz olan konaklama, yeme-içme-eğlence gibi alanları kapsayan sektörel gelişime katkı sağlamaktadır. Örneğin; 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1982 yılından bugüne, ülkemize gelen turist sayısında yaklaşık 22 kat, turizm gelirlerinde ise yaklaşık 62 kat artış kaydedilmiştir. Söz konusu rakamlarda turizm işletmelerine sağlanan teşvik ve destekler önemli bir paya sahiptir (Karan, 1994: 5).

Türkiye, turizm yatırımlarında verimli teşvik mekanizmasını 1985-91 yılları arasında uygulamıştır. Söz konusu dönemde turizm yatırımları uzun vadeli, düşük faizli krediler ve hibe türü nakdi teşvik ile desteklenmiştir. Bugün dünya standartlarında olmaları ile övünülen konaklama tesislerinin büyük bölümü 1985-1991 arasında uygulanan teşvik sisteminin ürünüdür. Halen dünyada turizm yatırımları için uygulanan teşvikler, ağırlıklı olarak faiz sübvansiyonlu uzun dönemli krediler ve nakdi teşviklerden oluşmaktadır (DPT, 2007: 35 Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu) 1970-2010 yılları arasında ülkemizdeki yatırım ve işletme belgeli konaklama tesisi, yatak kapasitelerinin gelişimi aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

3.11. Türkiye'deki Konaklama Tesisi ve Yatak Kapasitelerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yatırım Belgeli		İşletme Belgeli	
	Tesis	Yatak	Tesis	Yatak
1970	301	25872	292	28354
1971	259	25619	337	32114
1972	157	19874	363	34628
1973	180	24605	388	38528
1974	185	25739	400	40895
1975	202	25956	421	44957
1976	227	26068	439	47307
1977	261	28230	446	50379
1978	261	26190	473	52385
1979	265	25727	494	53956
1980	267	26288	511	56044
1981	278	30291	529	58242
1982	339	36332	569	62372
1983	376	43425	611	65934
1984	412	53615	642	68266
1985	501	71521	689	85995
1986	638	101383	731	92129
1987	892	153786	834	106214
1988	1268	218445	957	122306
1989	1662	288896	1102	146086
1990	1921	325515	1260	173227
1991	1987	331711	1404	200.678

Yıllar	Yatırım Belgeli		İşletme Belgeli	
	Tesis	Yatak	Tesis	Yatak
1992	1938	309139	1498	219.940
1993	1788	276037	1581	235.238
1994	1578	240932	1729	265.136
1995	1334	202483	1793	286463
1996	1309	202631	1866	301524
1997	1402	236632	1933	313298
1998	1365	249125	1954	314215
1999	1311	245543	1907	319313
2000	1300	243794	1824	325168
2001	1237	229047	1998	368819
2002	1138	222876	2124	396148
2003	1130	242.603	2240	420697
2004	1151	259.424	2357	454290
2005	1039	278255	2412	483330
2006	869	274687	2475	508632
2007	776	254191	2514	532262
2008	772	258287	2566	567470
2009	754	231456	2625	608765
2010	877	252984	2647	629465
2011	922	267900	2783	668829
2012	960	273877	2870	706019
2013	1056	301862	2982	749299
2014	1117	309556	3131	807316

Kaynak: TÜRSAB, 2015

4. SONUÇ

Türkiye’de turizm alanında verilen teşvikler, yatırımların geliştirilmesi ve planlı dönemde amaçlanan hedeflere ulaşılmasını sağlamak anlamında büyük faydalar sağlamıştır. Turizm teşvikleri, niteliksel ve niceliksel bağlamda kalkınma planlarında yer alan önceliklere dayanarak değişim gösterse de yıllar itibariyle değerlendirildiğinde, ülke ekonomisine önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Arazi tahsisinin yanı sıra sektöre yönelik kredi ve teşvik önlemleri büyük talep görmüştür. Turizm yatırımcısı nakdî anlamda devlet desteğini ilk plan döneminden itibaren arkasına almakla birlikte Turizmi Teşvik Yasası ve ilgili yönetmelikleri yatırımcılara son derece cazip imkânlar sunmuştur. Öte yandan söz konusu tedbirler yatırımların coğrafi dağılımı ve belirli turizm türlerinin desteklenmesi süreçlerinde etkin bir araç olmuştur. İkinci ve üçüncü plan dönemlerinde yatırımların turistik önceliği olan bölge ve merkezlere yönelmesini sağlayacak kredi önlemlerinin devreye sokulması ve öncelik bölgeleri arasında farklı faiz uygulamalarına gidilmesi yönünde tedbirler öngörülürken, sonraki dönemde ise kredilerde turizm alan ve merkezlerine, tamamlama, tevsî ve iyileştirme yatırımlarına öncelik tanınması istenmiştir. Altıncı plan döneminde teşviklerin, doğal güzelliklerin korunarak turizme kazandırılması ve yeni turizm türlerinin geliştirilmesine ayrılması istenmiştir. Sonraki dönemde de benzer kaygıların taşındığı görülürken, sekizinci ve dokuzuncu planlarda mevcut kapasiteler kullanılıncaya kadar turizm teşviklerinde ağırlık öncelikle, pazarlama alanına, hava ulaştırmasına ve toplam kalite iyileştirilmesine verileceği ifadeleri kullanılmıştır (DPT, 2000).

Sosyal devlet uygulamalarının gereği olarak üçüncü plan döneminden itibaren sosyal turizm politikaları destek görürken, yedinci plan döneminde gündeme gelen kamu kamplarının özelleştirilmesi sosyal destekleri sona erdirmiştir. İç turizmin geliştirilmesi hedefi ilk üç plan metninde açık biçimde yer almasına karşın dördüncü ve beşinci kalkınma planı dönemlerinde bireysel turizmin de desteklenmesi öngörülmüştür. Kitle turizminin geliştirilmesine dönük politikalar altıncı plan dönemine kadar ulusal turizm politikalarının temelini oluşturmaktadır.

Sonraki dönemlerde yeni turizm türlerinin politika düzeyinde daha fazla destek bulduğu, buna karşılık kitle turizmi yatırımlarının yaygın şekilde desteklendiği görülmektedir (Doğmuş, 2010: 93).

Konaklama kapasitesinin artışı karşısında altyapı yatırımlarının yetersiz kalışı ikinci dönemden itibaren tespit edilirken, takip eden yıllarda kullanıcıların altyapının finansmanına katılımları beklenen düzeye ulaşamamıştır. Doğal varlıkların korunarak turizm amaçlı kullanılması üçüncü dönemden itibaren ve tarihsel/kültürel değerlerin turizme kazandırılması ikinci plan döneminden itibaren politikalar arasında yer bulmuştur. Turizmin büyük sıçrama yaptığı beşinci ve altıncı plan dönemlerinde kitle turizmine yönelik yatırımların yoğunlaştığı kıyı bölgeleri, turizm kaynaklı çevresel sorunların sıklıkla görüldüğü alanların başında gelmektedir. Turizm gelişiminin bir master plan kapsamında ele alınması altıncı plan döneminde gündeme gelmiş, diğer taraftan fiziksel planlama çalışmaları kitle turizmi gelişimini yönlendirmek üzere yapılmıştır. Ancak kitle turizminin gelişmesi beklenen turizm öncelik bölgeleri ile ilgili politikalar ve diğer teşvik unsurları sonraki dönemlerde yatırımların belirlenen kıyı bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Özellikle kıyı bölgelerinde gözlenen aşırı yoğunlaşma yatırımların mekânsal ve mevsimsel olarak kutuplaşması sorununu beraberinde getirmiştir (Doğmuş, 2010: 93).

Turizmle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili otorite ve yasa sayısının çokluğu ve kurumlar arasındaki eşgüdümde sorunlar yaşanmasının yanı sıra, yönetimin merkezi ağırlıklı olması, karar sürecinin uzamasına neden olmakta, bu durum sektörün daha dinamik bir gelişim göstermesini engellemektedir. Ayrıca, yasal düzenlemelerin yanında kamu ve özel sektör kuruluşlarının örgütsel yapılanmasında önemli eksiklikler görülmektedir (DPT,2007: 40 Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu).

Kaynakça

Bozok, D. Ve Şahin, S. (2009). Türkiye’de Uygulanan Turizm Politikaları. İçinde Çavuş, Ş., Ege, Z. Ve Çolakoğlu, O.E.(Ed.), Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim, Detay Yayıncılık.

Çolakoğlu, O. E. , Çavuş, Ş. ve Ege, Z. (2009). Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim, Detay Yayıncılık, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989).<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (1985). 1986 Yılı Programı. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (1992b). 1993 Yılı Programı. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1995a). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (1995b). 1996 Yılı Programı. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1996). 1997 Yılı Programı. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000a). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000b). 2000 Yılı Programı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Sektördeki Gelişmeler, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) Özel İhtisas Komisyonu Raporları

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/164/oik601.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (2003a). 2003 Yılı Programı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Sektördeki Gelişmeler. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>

Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Özel İhtisas Komisyonu Raporları

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/50/oik679.pdf>

Doğmuş, O. Ö. (2010). Antalya örneğinde ulusal turizm politikalarının sorgulanması. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.

Gezici, F. (1998). Sürdürülebilir bölgesel kalkınma amacıyla turizm eylemlerinin etkisi: Türkiye üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul.

İmar ve İskân Bakanlığı (1964). Turizm Öncelik Bölgelerinde Turist Eğilimleri ve Turistik Yatırımların Dağılımı, Ankara.

Karan, M. B. (1994). Özelleştirme politikaları ve turizm sektöründe bir KİT: Turban A.Ş. Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 49:3. http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/49/3/22_mehmet_baha_karan.pdf

Kozak, N., Akoğlan, M. ve Kozak, N.(1994) Genel Turizm İlkeler-Kavramlar, Anatolia Yayıncılık, Ankara.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2012) Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Türkiye’de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşvik ve Destekler <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/4788,turkiyede-turizm-sektorene-saglanan-tesvik-ve-destekler.pdf?0>

Olalı, H. (1982). Turizm Politikası ve Planlaması, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.

Önen, M.O. (2000). Türkiye’nin Turizm Sektöründeki Gelişmeler, Dünya Turizmindeki Yeri ve Türkiye Kalkınma Bankası’nın Rolü. Türkiye Kalkınma Matbaası: Ankara

Toker, B., (2007). Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi, Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14(2), 81-92.

World Tourism Organization, Press Release (2015).

Yıldırım, H. M. (2008). Türkiye’de Turizmin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisinin Analizi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

İnternet Kaynakçası

http://iso.ankara.edu.tr/?page_id=137

<http://www.kalkinma.com.tr/tarihce-statu-ve-sermaye-yapisi.aspx>

<http://media.unwto.org/press-release/2016-01-18/international-tourist-arrivals-4-reach-record-12-billion-2015>

http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/1985-2003_1.htm

http://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turkiyenin-yatak-kapasitesi-1966-_77.html

http://www.tursab.org.tr/tr/seyahat-acentalari/dunden-bugune-seyahat-acentalari_501.html